

Med sitt mondäna liv i Kairo och Konstantinopel bidrog den egyptiska khedivdynastin till västerniseringen av det moderna Turkiet, samtidigt som Europa uppvaktade det sönderfallande Osmanska riket med en kombination av stormaktskamp och kultur.*

I kvällsmörkret får det mig att tänka på ett älghuvud. Det som lyser guldgult kunde vara horn och mule. Mulen är avlång och bullig, hornen kantiga och oregelbundna. Den långa halsen därunder är ljusblåblå. I gryningsljuset nästa morgon är det ett vanligt slottstorn igen, fyrkantigt och beigevitt. Det röda som fladdrar på toppen är den turkiska flaggan. Resten av slottet – Khedivens palats – gömmer sig i en skog av yviga träd på en kulle snett norrut från min terrass i Emirgan på den andra, europeiska, sidan av Bosporen.

Några timmar senare tar jag mig över till det gamla färjeläget i Kanlıca i en liten taxibåt som kryssar fram i svallvågorna från den aldrig sinande trafiken av last- och militärfartyg. Efter ett par kilometer till fots är jag framme vid Khedivens palats. Jag klättrar upp i det höga tornet. Utsikten är magnifik. Jag ser den höga bropelaren borta vid Svarta havet och blir varse närheten till Ryssland, som efter annekteringen av Krim 2014 inte är mer avlägset än på tsarens och de osmanska sultanernas tid.

Ett kort stycke söder om Khedivens palats finns den andra och numera mellersta Bosporenbron, Mehmed Erövrarens bro, och bortom den de två fästningar som uppfördes på

varsin sida av sundet under den långa belägringen av Konstantinopel. Det var visserligen inte den vägen osmanerna intog kristenhetens viktigaste fäste i maj 1453, men det är ändå det här området som kanske starkast förknippas med deras intåg i Konstantinopel – det parti där Bosporen är som smalast och avståndet mellan Asien och Europa är mindre än 700 meter.

Plötsligt känns det som att jag i ett enda blickfång kan greppa Osmanska rikets hela historia – med början i fästningar och vadställe, där en gång soldater trängde fram från Anatoliens inre, och med ett slut i det torn där jag själv står och får mig till livs de egyptiska khedivernas uppgång och fall i det osmanska väldets allra sista skälvande minut.

Egensinniga ståthållare i ”provinsen” Egypten

Det var i Egypten som europeisk och osmansk imperialism möttes i en sista avgörande konfrontation. Landet hade erövrats av turkarna redan 1517, då Yavuz Selim Sultan regerade (1512-1520) – den sultan som nu fått ge namn åt den nybyggda tredje Bosporenbron vid inloppet från Svarta havet. Genom sin storlek, det geografiska läget och den lokala administrationens effektivitet fick Egypten med tiden en allt viktigare men också mer problematisk ställning bland de osmanska provinserna.

Napoleons invasion av Egypten 1798 skakade imperiet i dess grundvalar och blev startskottet för den europeiska transformeringen av det som under 1900-talet skulle utveckla sig till det politiska haveri vi idag kallar Mellanöstern. Det var först ett drygt halvsekel senare, år 1853, som Rysslands Tsar Nikolaj I myntade uttrycket ”Europas sjuke man”, men långt dessförinnan hade det börjat skönjas oro i de osmanska leden; man insåg behovet av militära, ekonomiska och sociala reformer både för en bättre intern sammanhållning av riket och för en alltmer påträngande kraftmätning med andra europeiska stormakter.

Även om fransmännen inte blev kvar som ockupationsmakt efter Napoleons härjningar, hade de gjort avtryck i Egypten inom vetenskap och kultur, och politiskt genom att uppmuntra idéer om nationell identitet och självständighet. Sedan kom engelsmännen. Deras förehavanden i regionen fick mot slutet av 1800-talet alltmer karaktären av regelrätt kolonialisering, då de i egen hög närvaro verkade för Egyptens ”befrielse” från den osmanska centralmakten och dess fortsatta europeisering. Kairo och Alexandria blev magnetiska centra för nya strömningar inom såväl politik som kultur och mode. Giuseppe Verdis opera om den nubiska prinsessan Aida och den egyptiske krigaren Radamès, som för inte så länge sedan spelades på Stockholmsoperan, var ett beställningsverk av den lokale ståthållaren, khediven Ismail Pascha, och hade världspremiär i Kairo i slutet av 1871.

Titeln khediv – ett persiskt ord som här närmast betyder ’vicekung’ – hade förlänats Ismail Pascha av den osmanske sultanen år 1867. Som nominella makthavare och i andra avseenden inflytelserika personligheter inte bara i Kairo, utan också i Konstantinopel/Istanbul var många medlemmar ur den stora egyptiska khedivdynastin centrala aktörer i det skede då Osmanska riket gick mot sin definitiva upplösning. Med sin europeiserade stil bidrog de till västerniseringen av det moderna Turkiet.

Det skulle bara bli två khediver till, innan engelsmännen gjorde slut på den regentlängden i början av första världskriget. Dynastin omfattade dock fler ledare än så. Anfadern Mehmed Ali (1769-1849), en illitterat men försigkommen turk från Kavala, Trakien, hade varit med om att fördriva såväl yttre fiender som de muslimska mamlukerna, de sedan sekler lokala makthavarna, och därefter lagt grunden till ett eget herravälde över Egypten. För uppbyggnaden av landet knöt han nya kontakter med framför allt Frankrike. De kungar som sattes in på tronen efter khediverna fram till Nassers revolution på 1950-talet hörde till samma släkt, och även de talade utmärkt franska, ibland till och med bättre än arabiska eller turkiska.

Mehmed Alis sonson Ismail Pascha (r. 1863-1879) har gått till historien som ärelysten och slösaktig. Invigningen av Suezkanalen 1869 blev en århundradets fest, där khediven solade sig i glansen av europeiska prominenser och uppträdde som den osmanske sultanens jämlike. Som den kvinnokarl han också var – med fyra fruar och ett stort harem – lär han ha blivit bedårad av den franska kejsarinnan Eugénie så till den grad, att han inför hennes ankomst till festligheterna lät bygga om stora delar av Kairo för att imponera på henne. Till slut avsattes han och skickades i exil till Neapel.

Under den andra khediven, Tefvik Pascha (r. 1879-1892), följde en tid av ekonomisk sanering och alltmer högljudda krav på politiskt inflytande från nationalistiska kretsar. I den rådande turbulensen ingrep England under förevändning att skydda Suezkanalen och ockuperade landet 1882. Sultanen i Konstantinopel var oroad men gjorde ingenting annat än att intensifiera kontakterna med Tyskland.

Tefvik Pascha dog oväntat vid 45 års ålder efter att ha insjuknat i influensa. Den 18-årige sonen Abbas Hilmi fick avbryta sin utbildning vid militärakademien i Wien och hals över huvud bege sig till sin installation i Kairo.

Abbas Hilmi (1874-1944) var i motsats till sin farfar Ismail återhållsam på gränsen till snål och en man med enkla vanor trots sin rikedom, men liksom denne hade han en faiblesse för det europeiska. Hans andra fru – formellt bihustru – var en adelsdam av ungersk börd, Marianne May Török de Szendrö (1877-1968), som han levde med från 1900, gifte sig med 1910 och slutligen skilde sig från 1913. ”Comme tu es drôle”, sa han inför hennes påhitt, som den gången då hon klädde ut sig till page för att kunna vara med vid invigningen av den första Assuandammen, där inga kvinnor fick närvara; detta enligt ex-frun själv i memoarboken *Harem Life*, utgiven 1931 i New York under hennes muslimska namn Djavidan Hanum.

Första världskriget och britternas förvisning av khediven

Om khediven Abbas Hilmi II:s relationer till det egyptiska folket råder skilda meningar. Klart är dock att han inte alls kom överens med britterna. Den ömsesidiga misstron blev bara värre med åren och tycks till slut ha urartat till ren fientlighet. Abbas Hilmi avsattes i december 1914. Enligt författaren till *The Dethronement of the Khedive*, A. H. Beaman, som personligen hade träffat ex-khediven vid ett antal tillfällen, skedde detta redan i september samma år, då Abbas Hilmi fortfarande var konvalescent efter ett attentatsförsök mot honom den 24 juli vid infarten

till (khedivsläktingen) storvesirens kansli vid Höga Porten.

Från den brittiska ambassaden hade man låtit honom förstå att man ville ha honom ut ur landet och att han var förbjuden att återvända till Egypten. När han några månader senare lämnade Konstantinopel för att bosätta sig i Schweiz, kom inom loppet av en vecka den officiella kungörelsen att Abbas Hilmi II blivit avsatt, beskylld för att ha övergivit sitt land och konspirerat med fienden. Den ”fiende” som avsågs kan inte ha varit någon annan än Osmanska rikets bundsförvant i första världskriget, det vill säga britternas och de allierades motpart Tyskland.

Ex-khediven Abbas Hilmi gjorde aldrig något uttalande som skulle ha kunnat kasta ljus över omständigheterna kring hans avsättning. Andra har sagt och skrivit desto mer, varav en del är väl spekulativt. Att Abbas Hilmi alltsedan ungdomen var en stor Tysklandsvän var ingen hemlighet. Det kan ha gett bränsle åt påståenden om att han skulle ha agerat på egen hand oberoende av den osmanska centralregeringen och stått i direkt kontakt med tyskarna i avsikt att så split mellan Frankrike och England och att befria Egypten genom en attack mot Suezkanalen. Turkarna genomförde visserligen en misslyckad marsch mot Suez i januari-februari 1915, men vilken roll ex-khediven hade i detta är höljt i dunkel .

Spåren efter khedivdynastin i Istanbul

Nu är all denna politiska historia ett minne blott – liksom det osmanska rike som khediverna och deras släktingar var en del av. De mest påtagliga spåren av khedivdynastins svunna inflytande och mondäna liv är i stället de många byggnadsverk och anläggningar som finns kvar efter dem i Istanbul, och då i synnerhet längs Bosporens stränder.

För det senosmanska Konstantinopel var Bosporen fortfarande en lantlig idyll, dit samhällseliten tog sin tillflykt undan den tryckande sommarhettan inne i staden. Familjerna installerade sig i sina stora strandvillor för att under några månaders tid njuta av svalkande vindar och ett påkostat socialt liv. Roddbåtar pilade fram och åter mellan bryggorna inte bara för frakt av varor och människor utan också för umgänge och utflykter med levande musik och välsmakande förtäring; forna dagars månskensturer på Bosporen har blivit ett begrepp.

Bland denna *crème de la crème* av statstjänstemän, diplomater med flera gjorde sig den egyptiska khedivdynastin märkbar. Den några år gamla utställningskatalogen *From the Shores of the Nile to the Bosphorus: Traces of the Kavalalı Mehmed Ali Pasha Dynasty in Istanbul* berättar om stora kultursatsningar och en för sin tid djärv arkitektur och inredningskonst.

Den tredje och sista khediven Abbas Hilmi II bodde en del av året i Konstantinopel. Vid stranden i Bebek disponerade han ett slottsliknande residens i sober art nouveau-stil som tillhörde hans mor och som efter hennes död 1931 blev egyptiskt generalkonsulat. Sedan Abbas Hilmi lierat sig med den ungerska grevinnan, som khedivmodern inte tålde, flyttade han till distriktet Çubuklu-Beykoz på den asiatiska sidan och byggde det palats som i våra dagar blivit känt som ”Khedivens palats”, på turkiska ”Hıdiv Kasrı”. Palatset, som efter färdigställandet 1907 kritiserades för sin ”oosmanska” arkitektur, genomgick en omfattande restaurering på 1980-talet och har blivit ett populärt utflyktsmål med en stor välansad park och restauranger i de gamla

konungsliga salongerna. Entrén leder in till en marmorrondell i antik romersk stil med kolonner och en hög fontän i mitten.

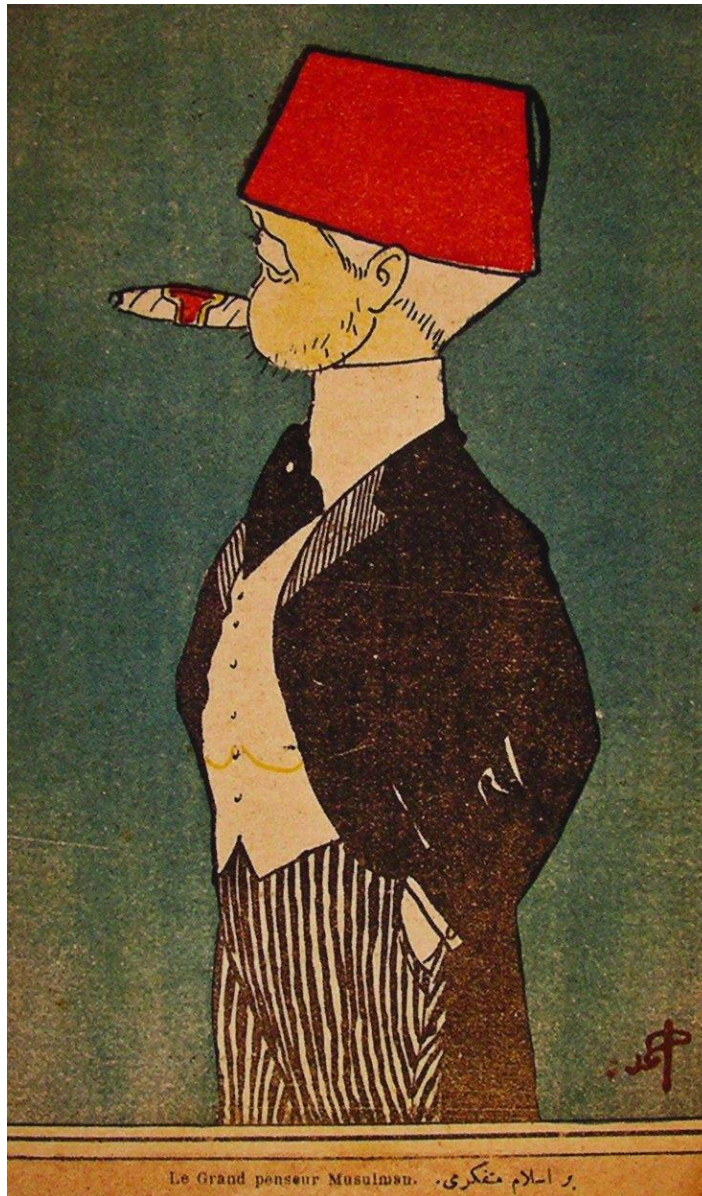
Khedivens palats, byggår 1907. Foto (detta och nästa): Paul Schlyter

Tornet, där jag befinner mig, hade khediven velat göra ännu högre. Efter tillsägelse från sultanen om att ingenting fick vara högre än moskéernas minareter hade han tvingats revidera sina planer. Ändå blev tornet oproportionerligt högt, tyckte somliga, vilket gav upphov till rykten om att khediven ville spana på Yıldızparken ovanför färjeläget i Beşiktaş en mil söderut i sundet, där den paranoide Abdülhamid II förskansade sig bakom en mur runt palats och paviljonger fram till sin avsättning 1909. Khediven skulle ha haft för avsikt att spionera på sultanen och kanske till och med rapportera till tsaren!

På närmare håll, tvärs över vattnet, kunde khediven se det flotta strandresidens som hans farfar och företrädare, den förste khediven Ismail Pascha, fortfarande hade haft till sitt förfogande efter sin 10-åriga exil i Neapel och bott i under något slags husarrest från 1889 till sin död 1895. Det residenset revs i slutet av 1920-talet för att ge plats åt en bilväg och så småningom en bred strandpromenad. Men i den bakomliggande Emirganskogen – på Ismail Paschas tid hans privata trädgård och idag Istanbuls största tulpanpark – finns alltså de tre paviljonger som den avsatte khediven en gång låtit uppföra där.

Under större delen av första världskriget var Said Halim, en kusin till Ismail Pascha, storvesir och därmed rikets främste maktinnehavare näst sultanen. Förutom sitt kansli vid Höga Porten hade Said Halim ett palats i Yeniköy på en udde snett emot Khedivens palats. Där, i Pembe Aslan Yalısı (strandvillan med rosa lejon), undertecknades den 2 augusti 1914 det försvarsavtal som skulle dra in Osmanska riket i kriget på Tysklands sida och besegla dess öde som ”Europas sjuke man” – eller kanske till slut snarare ”Europas döende man”.

Karikatur av Said Halim Pascha, medlem av den egyptiska khedivdynastin och osmansk storvesir 1913-1917, en konservativ tänkare med europeiska manér. Ur boken *From the Shores of the Nile to the Bosphorus*, som nämns i artikeln.

Khediven Abbas Hilmi II å sin sida befann sig i närheten, i det egna palatset eller i moderns residens i Bebek – oklart vilket – där han vårdades för de skottskador han drabbats av i attentatsförsöket tio dagar tidigare. Han var redan en icke-person, som ingen tyckte sig behöva ta notis om, utom engelsmännen, som ville ha honom avsatt.

Världsvana trendsättare

Said Halim lämnade posten som storvesir före krigsslutet, i februari 1917, och med honom försvann khedivdynastin från den politiska makten. Men med sina rikedomar och världsliga vanor fortsatte de att synas i det nya Turkiets kulturella och sociala liv.

Uppe i tornet till Khedivens palats ser jag på motsatta stranden, intill det som en gång var den förste khediven Ismail Paschas palatsområde, ett av Istanbuls förnämsta konstmuseer inrättat av affärsfamiljen Sabancı. Museibygnaden kallas Atlı Köşk, ”den hästförsedda paviljongen”. Den mest berömda av de hästskulpturer som finns där står på gräsmattan innanför grinden vid huvudinfarten till museet. Det är en kopia av en häst från det fyrspann i brons som under fjärde korståget stals från hippodromen i det bysantinska Konstantinopel och fördes bort till Venedig; två hästkopior från samma fyrspann återfinns på Blaiseholmstorg i Stockholm. Paviljongen omges av en tätbevuxen exotisk skulpturpark och skimrar som en läcker gräddbakelse från den solbelysta höjden. Den byggdes i mitten av 1920-talet på beställning av en prins från khedivdynastin och efter ritningar av en italiensk-levantinsk arkitekt.

Under drygt halva året 2017 visades på Sabancı-museet en stor retrospektiv utställning över den osmansk-turkiske konstnären Feyhaman Duran (1886-1970), som med ekonomiskt stöd av en annan farfarskusin till den siste khediven, den ovannämnde storvesirens bror Abbas Halim, hade kunnat resa ut och studera konst i Europa. Feyhaman Duran blev sedermera en framstående landskaps- och porträttmålare med flera officiella uppdrag för Atatürk och andra prominenta företrädare för den unga turkiska republiken.

Även storlösaren Ismail Pascha, den förste khediven, hade gjort sina insatser på bildningens område och ivrat för att fler barn skulle få möjlighet till undervisning. Några kvarter bortom sitt praktfulla palats i Emirgan lät han år 1870 bygga ett större skolhus i sten, där det först hölls koranskola och sedan på 1880-talet inrättades ett pojkläroverk med en mer sekulariserad läroplan. Huset står kvar och är idag kommunal småskola med en byst av landsfadern Atatürk på bollplanen.

I sin livs- och samhällsåskådning var khedivdynastin konservativa osmaner snarare än liberala reformivrare. Deras historia är fascinerande. Från till synes ingenstans dök de upp och bistod sultanen i kampen mot främmande inkräktare och lokala herremän i Egypten, vilket gav dem chansen att bli provinsens styrande nobilet med anspråk på landområden och autonomi i en utsträckning långt över vad sultanregeringen i Konstantinopel kunde acceptera. Deras uppgång kan ses som en effekt av den decentralisering av ekonomisk och militär administration som pågick i århundraden och blivit ett kännetecknande drag i det osmanska styret.

Till slut blev khediverna en bricka i den sista dragkampen mellan osmansk och europeisk imperialism, utan ork att sätta något emot segrarmakternas triumfer. För turkiska nationalisterna som efter världskriget kämpade för en ny stat i Mindre Asien utan utländsk inblandning var khedivsläkten en del av *l'ancien régime* och hörde det förgångna till. Men med sina världsliga, västerländska vanor och kontakter kan de ha gillats av kemalisterna och setts som levande exempel på den modernisering som Kemal Atatürk och hans anhängare ville genomföra efter den turkiska republikens grundande 1923.

Mörkret sänker sig. Jag är hemma igen på min egen terrass. Bosporen krusar sig, blänker till och lägger sig till ro över sina djup och vattenströmmar. Nedsläckta fartyg glider förbi likt tysta spökskepp på väg mot Marmarasjön och kanske vidare i den internationella passagen genom Dardanellerna ut till Egeiska havet och Medelhavet. Lampor på hängbron mellan Asien och Europa, Mehmed Erövrarens bro, lyser i rött och vitt, den turkiska flaggans färger, vilka blivit allena rådande efter det militära kuppförsoket i juli 2016 utan att som tidigare alternera med andra färgnyanser. Så väntar jag bara på att tornet i Khedivens palats ska tändas och ännu en gång bli en ”älg”.

Litteratur:

Beaman, Arden Hulme, *The Dethronement of the Khedive*, London 1929.

Crowley, Roger, *1453: The Holy War for Constantinople and the Clash of Islam and the West*, New York/Boston 2014.

From the Shores of the Nile to the Bosphorus: Traces of the Kavalalı Mehmed Ali Pasha Dynasty in Istanbul (med turkisk parallelltext), İstanbul Araştırma Enstitüsü Yayınları 16 (2011).

Gülersoy, Çelik, *The Khedives and the Çubuklu Summer Palace*, İstanbul 1993.

Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton – Oxford 2008.

Prenses Cavidan Hanım, *Harem Hayatı: Prenses Cavidan Hanım'ın kaleminden Harem'in gizemli dünyası ...* (Haremsliv: Med fru prinsessan Djavidans egna ord om den mystiska världen i harem), İstanbul 2009 (turkisk översättning av Djavidan Hanım, *Harem Life*, New York 1931).

*Essän finns publicerad under rubriken ”Brickan i stormaktsspelet” i Axess, nr 3 2019, ss. 24-27, i förkortat skick och med annat bildmaterial.